

Hız. Ali'nin Kur'an'ın Temel Konularına Bakışı^a

MEHMET SEYİD GECİT^b

Öz: Hz. Ali'nin hayatı ve şahsiyeti çok önemlidir. Daha on yaşlarında iken İslam'la müşerref oldu. Küçüklüğünden itibaren vahyin atmosferi altında yaşadı. Bundan dolayı Kur'an'ın iniş sırasında âyetleri ezberledi ve vahiy kâtipliğini yaptı. Hangi âyetin nerde indiğini, kimin hakkında indiğini, nasih ve mensuhunu, mutlak ve mukayyetliğini v.s. Kur'anla ilgili tüm hususları biliyordu. Büyük bir müfessir olduğundan tefsire yaklaşımı büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Ali, tefsir, âyet, meâd.

Geliş Tarihi: 13.02.2018 | Kabul Tarihi: 30.04.2018

^a Bu makale, yazarın hazırladığı *Tefsirde Hz. Ali* başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle yazılmıştır.

^b İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
msejidgecit@hotmail.com

The View of Ali to Main Points of the Quran

MEHMET SEYİD GECİT

Abstract: The life and personality of Caliph Ali are very important. He was honored by Islam to idols. He lives in the atmosphere of revelation from his childhood. So he memorized the verses and made clerk during the coming of Quran. He knew all the matters about Quran such as which verse came where, what it is about, the verse removing the provision, the verse its provision was removed, the unlimited and limited verses etc. It is very important that Ali's approach to commentary because of he was being a big commentator.

Keywords: Quran, Ali, commentary, verse, resurrection.

Giriş

Kur'an pratik yönü olan bir kılavuzdur. İnsan hayatında gerekli olan her konuya değinmiştir. Kur'an, dinin asıl unsurları olan; tevhîd, adâlet, nübüvvet, meâd konularına çok önem vermiştir. Hz. Ali daha küçük yaşlarda iken vahiyyle tanışmış, vahyin mesajını anlamış ve tefsîr alanında kapsamlı bilgiye sahip olmuştur. Bu bağlamda onun Kur'an kavramlarına ait görüşleri ve açıklamaları önemlidir. Biz de bu makalemizde Hz. Ali'nin Kur'an'ın dört temel konusuna ve Şiâ'nın usûlü dinden saydıkları imâmet-hilâfet hususuna ait görüşleri inceledik.

1. Tevhîd

Tevhîd, sözlükte bir şeyin tek olduğuna hükmetmek ve onun böyle olduğunu bilmek anlamına gelmektedir.¹ Tevhid kelimesinin, a-h-d (أ-ح-د) lafzından türediği görülür. Bu kelimenin aslı v-h-d (و-ح-د) lafzıdır. Ahad sadece Allah için kullanılan bir sıfattır. Vahade lafzı ise Allah dışındaki varlıklar için de kullanılır.² Vâhid sözcüğü herhangi bir bölünme ve çoğalma kabul etmeyen varlık anlamında Allah için kullanılmaktadır.³ Tevhîd kelimesi ıstılahta ise Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmektir. Tevhîd üç şekilde olur: Yüce Allah'ın ulûhiyetini tanımak, birliğini tastik etmek ve O'na hiçbir eş ve ortak kabul etmemektir.⁴

Hz. Ali tevhitten bahsederken onun bir olduğunu, bu birin sayısal bir rakam olmadığını söylemiştir.⁵ Yani Cenab-ı Hak, tektir, hâdis olanlar gibi rakamlarla vasıflanamaz. Hz. Ali, aşağıdaki beytiyle tevhidi Allah has kılarak Onun dışında hiç kimseye ibadet edilmemesi gerektiğini dile getirmektedir:

¹ Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Fikret Kahraman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulut, Ahmet Gelişken, İbrahim Ural) 3. Baskı, DİB, Ankara, 2007, s. 659.

² İsfehânî, Ebu'l-Kasım el- Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb, Hüseyin b. Muhammed, *el- Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Kahraman li'T abaati ve-n Neşri vet- Tevzii, İstanbul, 1986, s. 12.

³ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 808.

⁴ Heyet, *Dini Kavramlar*, s. 660.

⁵ Radî, Şerif, *Nehcu'l-Belâğa*, İntişarat-i Likâ yay, Kum, 2004, s. 304. (150. Hutbe)

خَلُّوا سَبِيلَ الْمُؤْمِنِ الْمُجَاهِدِ فِي اللَّهِ لَا يَعْبُدُ غَيْرَ الْوَاحِدِ⁶

“Allah yolunda mücahit mü’mini kendi yoluna bırakın,
Tek olanın dışında kimseye ibadet etmez.”

Başka bir beytinde ise, tevhidin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyup Cenab-ı Hakk’ın fert (tek), şerikinin olmadığını, kullarına iyilik yaptığını ve sonsuz olarak bâkî kalacağını ifade etmiştir.⁷ Hz. Ali, böyle söylemekle Allah’ın zâtî sıfatlarından olan vahdaniyet sıfatının anlam alanını da belirlemiştir. Bazı âlimler şu âyetteki takva kelimesini kelime-i tevhid olarak yorumlamıştır:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, elçisine ve müminlere huzur ve güveni indirdi; onlara takva kelimesini gerekli kıldı. Zaten onlar, buna layık ve ehil idiler. Allah her şeyi bilendir.”⁸

Hz. Ali de bu âyette geçen takva lafzını kelime-i tevhid, yani lâ ilahe illallah şeklinde tefsîr etmiştir.⁹ Bazı âlimler takva kelimesini Hz. Ali’nin açıkladığı gibi izah etmişlerdir. Başka âlimler de bu kelimeyi ihlâs, samimiyet, besmele gibi anlamlarla açıklamaya çalışmışlardır.¹⁰ Hz. Ali’nin yapmış olduğu bu tefsîre şu cihetle bakabiliriz: Takva kelimesi Allah’a karşı saygınlığı ifade etmektedir. Allah’a saygı göstermek; kelime-î tevhitte yer alan Allah’tan başka ibadette müstahak bir varlığın olamayacağına ve sadece ilahlık vasfının kendisine lâyük olduğuna inanmayı gerekli kılmaktadır. Böylece takva kelimesinin tevhit kelimesi anlamına geldiğini Hz. Ali’nin yapmış olduğu yorumuyla açıklığa kavuştuğu görülmektedir.

⁶ Celâlî, (Gecit, Musa), *Mecmua’ti’l-Kesâid (Şerhu Divan-ı İmam Ali)*, Sembol yay. İstanbul, 2005, s. 424.

⁷ Celâlî, *Mekâsîd*, s. 424, 439.

⁸ Fetih, 48/26.

⁹ Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân, Dâru’l-Fikr*, Beyrut, 1995, XIII, 135.

¹⁰ Mâverdî, Ebu’l Hasan Ali b. Hubeyb, *en-Nuket ve’l Uyûn*, Daru’l Kutubi’l İlmiye, Beyrut, tsz., V, 321.

2. Adalet

Lügat kitaplarında adl: Âdil olmak, insafılı olmak, işi doğru olmak, yoldan sapmamak, meyletmek, dönmek, eşit davranmak, düzeltmek, doğrultmak, doğru dürüst olmak, şirk koşmak,¹¹ eşitlik, denge, eşit bir şekilde paylaşmak¹² anlamlarına gelmektedir.

Adl kelimesi tesniye, cemi ve müennes sığasında gelmemektedir. Eğer bir yerde bu kalıplarda gelirse mastar olmayan sıfat yerine gelmiştir. Bu kelimenin adalet sahibi veya ismi fail anlamında âdil manalarında kullanıldığını da görmekteyiz.¹³

Hz. Ali, adaletin ehli tarafından sağlanması gerektiği konusunda, “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emretmektedir.”¹⁴ âyetini dikkate alarak şöyle demiştir:

“İmamın (yöneticinin), Allah'ın indirdiği adaletle hükmetmesi ve ehline vermesi, yerine getirmesi gerekli olan borcu ve görevidir. Egemenliği elinde bulunduran yönetici, imam, bu şekilde adaletle ve emanete uygun hareket ettiği zaman, egemenliğinin altında bulunan insanların da onu dinlemeleri, ona itaat etmeleri, ilahi adaletle uygun olan emir ve yasaklarına uymaları gerekir.”¹⁵

Devlet yöneticisinin Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi gerektiği gibi adaletle davranan yöneticiye halkın tabi olması, onu destekleyip dinlemesi de gerekir. Bundan dolayı emaneti ehline teslim etmek Kur'an'ın en temel prensiplerindedir.

Hz. Ali'nin adalet ile söylemiş olduğu yukarıdaki sözleri, adaletin Allah'ın indirmiş olduğu hükümlerle sağlanacağını ifade etmektedir. Aksi takdirde insanların verecekleri hükümler keyfi olmaktan kurtulmayacaktır. Adaletin bir gereği olan emaneti ehline vermek, “liyakat ve ehliyet prensiplerini” göz ardı edilerek iltimas ile kullanılacaktır.

Yukarıdaki âyetin sebep-i nuzûlü şu şekilde cereyan etmiştir:

¹¹ Heyet, *Dini Kavramlar*, s. 8.

¹² İsfehânî, *a.g.e*, s. 487.

¹³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, Neşru Edebi'l-Havza, Kum, 1984. s. 432.

¹⁴ Nisa, 4/58.

¹⁵ Taberî, *a.g.e*, IV, 200.

“Osman b. Talha, Ka’be’nin görevlisi idi. Resulullah’ın Ka’be’ye girmesi için anahtar istenildiğinde: “Onun Allah’ın elçisi olduğunu bilsem engel olmazdım” diyerek Ka’be’nin kapısını kapattı, anahtarı vermek istemedi. Bunun üzerine Hz. Ali, onun elini bükerek zorla aldı ve kapıyı açtı. Resulullah içeri girdi ve iki rekat namaz kıldı. Çıktığında Hz. Abbas anahtarın kendisine verilmesini, “Sikaye ve Sidane” (Yani, hacılara su dağıtmak ve Ka’be’ye bakmak) görevlerinin kendisinde birleşmesini istedi. Bunun üzerine bu âyet nâzîl oldu. Peygamber Efendimiz Hz. Ali’ye anahtarı iade etmesini ve özür dilemesini emretti. Bu olay karşısında Osman b. Talha Müslüman oldu.¹⁶

Bu âyetin sebab-i nuzûlüne baktığımız zaman her ne kadar hüküm vermenin idarecilerin görevi olduğu bilinse de “emriniz altında olan veya vereceğiniz hükme razı olan kimseler hakkında insaf ve eşitlik üzere hükmediniz” şeklinde herkese yönelik bir hitap olduğunu da anlarız.

Hz. Ali’ye göre adâlet dörde ayrılmaktadır:

- 1- Derin bir anlayış,
- 2- Derin bir bilgi,
- 3- İyi bir karar gücü,
- 4- Sağlam bir hilm.

Kim derin bir anlayış sâhibi olursa, ilmin derinliğine dalar. Kim ilmin derinliğine dalarsa, adâlet ırmağından geçer. Sağlam bir hilm sâhibi olan da kesinlikle kötü işler işlemez ve insanlar arasında övgüye layık bir şekilde yaşar.¹⁷

Hz. Ali’nin halifeliği kabul etmesinin arka planında adâleti uygulamak vardı. Bazıları kendisine bey’ât etmek istediklerinde O, bu işe yanaşmak istemiyordu. Daha sonraları Allah’ın hükmünü âdil olarak icra etmek isteyişi, kendisini hilâfeti kabul etmesine sevk etti. O hüküm ederken dost ve düşman, yakın ve uzak, akraba ve yabancı ayırımını yapmaksızın herkese adâletle davranırdı.

Hz. Ali adâlet ve dürüstlükte genişliğin olduğunu, adâlet ve

¹⁶ Beydâvî, Nasurud-din Ebu Sait Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru’l-Tenzil ve Esraru’t-Te’vîl*, Daru’l-Kutubu’l-ilmî, Beyrut, 1999, I, 220.

¹⁷ Radî, *a.g.e.*, s. 632. (30. Hikmetli Söz); Fırlah, *İmam Ali*, s. 98.

dürüstlükten rahatsız olanların, zulüm ve haksızlıktan daha çok rahatsız olacaklarını söylemiştir.¹⁸ Yani, Ona göre kim adâletle işlerini düzene sokamıyorsa, o zulüm yaparak işlerini daha da yokuşa sürükleyecektir. O, adâletle ihsan arasındaki farka değinirken, *“Allah adâleti ve ihsânı emretmektedir.”*¹⁹ âyetinin tefsîri hakkında şöyle demiştir: *“Adâlet insaftır; ihsân ise fazlalıktır.”*²⁰ (Fazladan verilen iyiliktir.) Ayrıca ona adâletle cömertlik arasındaki fazilet sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: *“Adâlet her şeyi yerli yerine koyar, ama cömertlik onları cihetinden çıkarır; adâlet genel bir yöneticidir, ama cömertlik husûsî bir ârızdır. O halde adâlet daha yüce ve daha üstündür”*²¹

3. Nübüvvet

Allahu Teâlâ, insanlara; tevhîdin temelerini sağlamlaştırmak,²² Allah'ın âyetlerini bildirip kitap ve hikmetle onların kültürünü sağlamak,²³ insanlar doğru yola iletmek, insanlar arasında adâleti sağlamak,²⁴ ihtilaf konularında onlara hakemlik yapmak,²⁵ ahlak konusunda ve diğer konularda önderlik yapmak amacıyla nübüvvet müessesesini kurmuştur.

Hz. Ali'ye göre Peygamber, dileyenlere hidâyet ateşini alevlendiren ve şaşıranlara uyarı işaretlerini gösterendir.²⁶ Hz. Ali peygamberlerin gönderiliş hikmetiyle ilgili olarak şöyle ifade eder: *“Allah peygamber gönderdi ki kullar Allah'ı bilmediklerinde öğrensinsinler; inkâr ettikten sonra onun ilahlılığını bilsinler.”*²⁷ Ayrıca O, Allah vahiy için seçtiği elçilerini yaratıklarına delil kılmak, halkın bahane yollarını kapatmak, doğruluk dili ile onları hakka çağırarak

¹⁸ Radî, a.g.e, s. 67. (15. Hutbe)

¹⁹ Nahl, 16/90.

²⁰ Radî, a.g.e, s. 676. (233. Hikmetli Söz)

²¹ Radî, a.g.e, s. 723. (431. Hikmetli Söz)

²² Nahl, 16/36.

²³ Cuma, 62/2.

²⁴ Hadîd, 57/25.

²⁵ Bakara, 2/213.

²⁶ Radî, a.g.e, s. 232. (105. Hutbe)

²⁷ Radî, a.g.e, s. 295.(145. Hutbe) ; Sübhânî, Âyetullâh Ca'fer, *Muhâderât fi'l-İlahiyyât*, Telhis: Alî er-Rabbânî Gulpeyânî, Müessesetu'l-İmâm es-Sâdık, Kum,1431., s. 89.

için gönderdiğini söyler.²⁸ Hz. Ali, Peygamberleri dertlerine deva bulmak için tıp bilgisiyle hastaları dolaşan, ilaçları hazırlayan, tıp malzemelerini ısıtan, ihtiyaç duyulduğunda onlarla kör gönülleri, sağır kulakları, lal dilleri iyileştiren, gaflet ve şaşkınlık içinde olanları ilaçlarıyla iyileştiren bir hekime benzetir.²⁹

4. Meâd

Meâd “dönüş, iade, tekrar etmek ve dönülüp gidilecek yer” anlamlarında kullanılmakla beraber dini bir terim olarak “âhîret âlemine ve öldükten sonra dirilmeye denir.”³⁰ Öldükten sonra dirilme anlamına gelen bu kelime ba’s, haşr ve nüşûr olarak Kur’ân’ı Kerîm’de geçmektedir. Aynı zamanda bu kelime öldükten sonraki halleri de ihtiva etmektedir.

Rivâyetlere göre Hz. Ali, “Çoklukla övünmek sizi, kabirleri ziyaret edinceye (ölünceye) kadar oyaladı. Hayır, yakında bileceksiniz. Yine hayır, yakında bileceksiniz.”³¹ âyetlerini tefsîr ederken kabir azabıyla ilgili şöyle der: “Bu âyetler, kabir azabının varlığı ve insanların ileride mutlaka bunlarla karşı karşıya geleceği hakkında nâzil olmuştur. Biz, daha önce kabir azabı hakkında şüphe ederdik. Bu âyetler nâzil olunca şüphemiz kalmadı.”³²

İnsan olarak bazen şüpheye girmemiz olağan sayılabilir. Eğer o konuda bir nas varsa şüpheye mahal bırakmayacaktır. Hz. Ali, Tekâssur sûresi nâzil olunca kalbinin mutmain olduğunu ve kabir hayatı hakkındaki şüphelerin zail olduğunu söylemiştir.

Hz. Ali, meâd kavramının muhtevasında yer alan haşri ve neşri inkâr edenlere bir şiirle cevap verir: “Müneccimle tâbip, ikisi insan cesedinin haşrolunamayacağını söyledi. Ben de onlara dedim ki: Haydi ordan! Sizin sözünüz doğru çıkarsa yani ahiret hayatı olmazsa ve haşr gerçekleşmezse, benim kaybedeceğim herhangi bir şey yoktur. Fakat benim söylediğim gibi ahiret hayatı olursa ve haşir gerçekleşirse siz zararda olacaksınız.”³³

²⁸ Radî, *a.g.e.*, s. 292. (142. Hutbe)

²⁹ Radî, *a.g.e.*, s. 235. (107. Hutbe)

³⁰ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 317. ; Heyet, *Dini Kavramlar*, s. 413.

³¹ Tekâsur, 102/1-4.

³² Taberî, *a.g.e.*, XV, 363.

³³ Cisrî, Huseyin, *Risale-i Hamidiyye, İdâretu't -Tıbbiyye' el- Muniriyye*, Dîmeşk,

Hz. Ali, haşrin dehşetinden de şöyle bahseder:

“Sonunda işler biter, zaman tükenir, dirilme zamanı yaklaşır. İnsanları kabirlerinden, kuşları yuvalarından, canavarları inlerinden ve ölüm yerlerinden çıkarır. Herkes, Allah'ın emrine uyup koşarak mahşer yerine yönelir. Suskun bir halde toplanır, saf kurarak ayakta durur. Allah onları görür, çağırır onlara duyurur. Onlar düşkünlük, korku ve teslimiyet elbisesini giyinmişlerdir. Çareler tükenmiş, ümitler kesilmiş, yürekler korkudan sinmiş, ürkmekten sesler düşmüş, ter ağızlarına gem vurmuş, korku büyüdükçe büyümüştür. İyilik ve kötülüğün arasını ayıran, herkese yaptığının karşılığının verileceğini, azabın şiddetini, elde edilecek sevabın ümidini bildiren sesteki kulaklar ürkek titrer.”³⁴

Hz. Ali, baâs günü için takvadan başka hiçbir şeyin azık olmayacağını söyler.³⁵ Bunu söylemekle dirilme gününe inanan birine sadece Allah'a olan saygısının ve sorumluluk bilincinde olmanın fayda sağlayacağını ima eder. Ayrıca o, İlk yaratılışı gördüğü halde, ikinci yaratılışı inkâr edene şaşırıldığını ifade eder.³⁶

Hz. Ali: “O gün dostlar birbirine düşmandır. Yalnız müttakiler hariç.”³⁷ âyetini tefsîr ederken ahiret hayatında menfaat üzerine kurulan dünyevi dostlukların ne şekilde sonuçlanacağını bize misal yoluyla şöyle açıklamaya çalışır: “Mü'min olan iki dost ve kâfir olan iki dost düşünün. Öldükten sonra sorguya çekildikleri zaman, mümin olan iki dost birbirleri hakkında hayırlı şahitlikte, kâfir olan iki dost ise birbirlerinin aleyhinde şahitlikte bulunacaklardır.”³⁸

Âhiretle ilgili bir âyette şöyle bildirilir:

يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَأُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

“Bütün insanları kendi önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse onlar, en küçük bir haksızlığa

1352, s. 118.

³⁴ Radî, a.g.e, s. 163. (82. Hutbe)

³⁵ Celâli, Kesâid, s. 469.

³⁶ Radî, a.g.e, s. 654. (127. Hikmetli Söz)

³⁷ Zuhrûf, 43/67.

³⁸ Taberî, a.g.e, XIII, 121.

uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklar."³⁹

Hız. Ali, yukarıda geçen âyette, amel defterlerin verileceği sahneyi şöyle yorumlamaktadır: "Âyette geçen (إمام) lafzından kasıt, kendi zamanlarındaki önderleridir. Kıyamet günü, her asrın ashabı, yasağını yasak, emrini emir telakki ettikleri önderleriyle birlikte çağrılır."⁴⁰

Âyette geçen "imam" kelimesi "peygamberler, insanların amelleri, amel defterleri" şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹ Hız. Ali, hesap günü ile ilgili olarak da şöyle der: "Önümüzde Ahiret var. Dünyanın da ahiretin de çocukları vardır. Siz ahiretin çocukları olun, dünyanın çocukları olmayın. Muhakkak ki her çocuk kıyamette annesine katılacaktır. Bugün amel var, hesap yok, yarın ise hesap var, amel yok."⁴² O halde insan, hesap günü için iyi hazırlanmalıdır. Ona: "Allah bunca insanın hesabını nasıl görecektir" diye sorduklarında "onlara rızıklarını verdiği gibi" diye cevap vermişti. "Onlar Allah'ı görmedikleri halde onların hesaplarını nasıl görecektir?" diye sorduklarında da şöyle demişti: "Allah'ı görmedikleri halde onlara rızık verdiği gibi."⁴³

Böylece Hız. Ali meâd ile ilgili görüşlerini âyetler ve akli kıyaslar yoluyla ispat ettiği görülmektedir.

5. İmamet-Hilafet

Şiî müfessirler, itikadlarının bir gereği olarak imameti usûl-ü dinden kabul ettikleri için burada Hız. Ali'nin imamet ve hilafet konusundaki görüşlerine yer vereceğiz. Bu konu Ehl-i Sünnetçe furû olarak telakki edilmiştir. Ancak Şiîlerin imamet konusundaki görüşlerini isbat etmek amacıyla birçok Kur'ân âyetini de kullanmaları sebebiyle Sünnî müfessirlerin tefsîr kaynaklarında da konuyla ilgili birçok malumata rastlanılmaktadır. Bu sebeple biz de ilk önce bu kavramın lügat ve istilâh manalarını inceleyip sonra da Hız. Ali'nin hilâfetle ilgili sözlerinden ve konuya ne şekilde yaklaştığından bahsedeceğiz.

³⁹ İsrâ, 17/71.

⁴⁰ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethul Kadir el-Cami Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Diraye*, Daru'l-Vefâ', Beyrut, 1994.III, 252.

⁴¹ Şevkânî,, a.g.e, III, 252.

⁴² Radî, a.g.e, s. 116. (42. Hutbe)

⁴³ Radî, a.g.e, s. 695. (302. Hikmetli Söz)

Halife kavramı (خليفة) den türemiştir. Mastarı hilâfettir. Hilâfet başkasının yerine geçmektir.⁴⁴

İmâmet veya hilafet, peygamberlik iddiasında bulunmaksızın din ve dünya işlerinde toplum liderliği (devlet başkanlığı) yapmaktır.⁴⁵ Adududdîn el-Îcî imâmeti tarif ederken "İmâmet, din ve dünya işlerinde umûmî bir riyâsettir." ve "Ümmetin tamamının itaat etmesi gerekli olacak şekilde dinî işlerin yürütülmesinde Hz. Peygamber'e haleflik yapmaktır." der.⁴⁶ Taftazânî de el-Îcî'nin tarifinde geçen "Peygambere haleflik yapmak" kaydını zikretmektedir.⁴⁷ İbn Haldun ise "İmâmet, dinin korunması ve dünya siyasetinin yürütülmesi konusunda Şeriat sahibine niyâbeten halifelik yapmaktır." der.⁴⁸ Pezdevî (v. 493/1099) Hz. Peygamber'e haleflik yapma hususunu Hz. Ebu Bekir örneğinde şöyle açıklığa kavuşturur: "Hükümlerin yürürlüğe konmasında, zâlimi zulüm yapmaktan yasaklamada, risâlet şekli olmaksızın hükümleri tebliğ etmede Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber'in hak halifesidir."⁴⁹ Gazâlî de "Sultan, dünya nizamı için zarurîdir. Dünya nizamı da dinin nizamı için zarurîdir. Dinin nizamı da ahirette saadete kavuşmak için zarurîdir. Bu da kat'î olarak peygamberlerin maksadıdır. Dolayısıyla imâmın nasb edilmesinin vücûbu, terkinin hiç bir yolu olmayan şeriatın zaruriyâtındandır." der.⁵⁰

Ehl-i sünnet kelâmcıları imâmeti bu şekilde tarif ederken Şii âlim Tusî ise "İmâmet, insanların dinî ve dünyevî maslahatlarının

⁴⁴ Heyet, *Mu'cemu'l-Vasit*, (İbrahim Mustafa- Ahmet Hasan ez-Zeyâd- Hamîd Abdulkadir, Muhammed Ali en- Neccâr), el-Mektebetu'l-İslamiyye, Kahire, tsz, I, 251.

⁴⁵ Semerkandî, Şemsuddîn Muhammed b. Eşref, *el-Mu'tekad li İ'tikâdi Ehlil-İslâm*, Tahk. İsmail Yürük-İsmail Şık, Araştırma Yay, Ankara, 2011, s. 44.

⁴⁶ el-Îcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf*, (Şerhu'l-Mevâkıf İçinde), Tahk. M. Bedreddin el-Halebî, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1907, VIII, 345.

⁴⁷ Taftazânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l 'Akâid*, Bahar Matbaası, y.y, 1973. V, 232.

⁴⁸ İbn Haldun, Abdurrahman b. Haldûn, *Mukaddime*, Daru'l Ğaddi'l Cedîd, Kahire, 2007, s. 191.

⁴⁹ Pezdevi, Ebu'l-Yusr, Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay, 1994, s. 257.

⁵⁰ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Tahk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî, Beyrut, 2008, s. 293.

korunması ve kendilerine zarar veren şeylerden kurtarılması hususunda tüm insanları kapsayan dinî mahiyetli umûmî bir riyâsettir” tarifini yapmaktadır.⁵¹ Şîî kelâmcıların imâmet tarifi lâfzen Ehl-i sünnet kelâmcılarının tarifine benzemekteyse de Şîîlerin imâmeti Ehl-i beyt’e hasretmesi sebebiyle anlamda farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple her iki fırka kelâmcılarının “imâmet” kavramı hakkındaki değerlendirmelerini işlerken bu hususu unutmamak gerekmektedir.⁵²

Kur’ân’ı Kerîm’de halîfe kavramına baktığımızda bu kelimenin iki yerde geçtiğini görmekteyiz:

1- “Yeryüzünde bir halîfe var edeceğim.”⁵³

Bu âyetten geçen halife kelimesinden maksadın insan olduğu tefsîr kaynaklarımızda bildirilmektedir.⁵⁴ Başka bir ifadeye göre yeryüzü sakinleri olan Hz. Âdem ve zürriyetidir.⁵⁵

2- “Allah: “ Ey Davut! Seni şüphesiz yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevesine uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır.”⁵⁶ buyurur.

Yukarıdaki âyetin anlamına baktığımızda Cenab-ı Hakk’ın, yöneticilerin şahsında Hz. Davut’a hitaben hüküm verirken heva ve hevesine tabi olmadan adaletli bir şekilde hilafetin misyonunu göstermesini emrettiğini görmekteyiz. Bu ikinci âyet hilafet veya imametın istilahî manada kullanımını bariz bir şekilde açıklamaktadır. Zamanla “imam” kelimesi, halife kelimesinin yerine kullanılmıştır. İmam kelimesinin lügat manasına baktığımızda önde olanın kastedildiği görülmektedir. İmamet ise Müslümanların

⁵¹ Subhânî, Âyetullâh Ca’fer, *Muhâderât fi’l-İlâhiyyât*, Telhis: Alî er-Rabbânî Gulpeyânî, Müessesetu’l-İmâm es-Sâdık, Kum,1431, s. 326.

⁵² Hilafet ve imamet kavramlarının tarifi ve konuyla ilgili tartışmalar hakkında fazla bilgi için bkz. Gecit, M. Salih, *İslam Düşüncesinde Siyaset ve İmamet Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 216-267.

⁵³ Bakara, 2/30.

⁵⁴ Taberî, *a.g.e*, I, 288.; Beydâvî, *a.g.e*, I, 49.

⁵⁵ Zemaşerî, Ebu’l-Kasım Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf ‘an Hakâiki Ğeyamidi’t-Tenzil ve Uyunu’l- Ekavil fi Vucuhi’t- Te’vil*, Daru İhyai’t-Turasî’l-‘Arabi, Beyrut, 1997, I, 153.; Neseî, Ebi Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmûd, *Mudriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, Daru İbni Kesîr, Beyrut, 2008, I, 78.

⁵⁶ Sâd, 38/26.

yönetimi yani Müslümanların reisliği demektir.⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de halife ve imam tabirlerinin "Hz. Peygamber ve sonraki halifeler hakkında varid olmadığı belirtilmiştir."⁵⁸ Halife kavramının ıstilahî olarak ilk kullanımının Hz. Ebubekir zamanında olduğunu görmekteyiz.

Sahabeden birisi Hz. Ebubekir'e: "Ey Allah'ın halifesi" şeklinde hitap ettiğinde, Hz. Ebubekir onun sözüne itiraz ederek: "Ben Allah'ın halifesi değilim, fakat; Resulullah'ın Halifesiyim." demişti.⁵⁹ Ayrıca, Hz. Ali ve Sahabeler, Hz. Ebubekir'e: "Ey Resulullah'ın Halifesi!" diye hitap ederlerdi. Hz. Ali'nin bu şekildeki hitabı, onun hilafetinin haklılığını göstermektedir.⁶⁰

Aslında Hilafet makamının Peygamber'in halifesi olarak kabul etmektense onun ümmetin vekili olduğunu söylemek bazı sorunları da ortadan kaldıracaktı. Lakin bu makamın doğrudan Resulullah'ın vekili olarak ifade edilmesi çeşitli fikri ayrılıkların olmasına zemin hazırlamıştır.

Halife, Peygamberin vekili ise vekilini seçme görevini Peygambere bırakmanın gereğinden hareketle Şia; Hz. Peygamber'in vasiyetiyle Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra gerçek imam olduğu sonucuna varmıştır. Ehl-i Sünnet de Hz. Peygamberin herhangi bir siyasi vasiyette bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca Ku-reyşli olma şartını koşmuşlardır.⁶¹

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi vasiyet yoluyla halife tayin etmiş olsaydı, Hz. Ali kendisinden önceki üç halifeye bey'ât etmezdi. Kendisini çok seven bazı sahabeler de sessiz kalmazlardı. Ayrıca, Hz. Ali'nin nas yoluyla tayin edildiği fikri Hz. Peygamber'in vefa-

⁵⁷ Heyet, *Mu'cemu'l-Vasit* (İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyâd, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali en- Neccâr), el-Mektebetu'l-İslamiyye, Kahire, tsz. , I, 67.

⁵⁸ Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 75.

⁵⁹ İbn Hanbel, Ebu Abdullah, *Müsned-i Ahmet b. Hanbel*, Müessesetü'l-Kurtuba, Kahire, trz, Müsnedü'l-Aşeretü'l-Mübeşşere, 1.

⁶⁰ Celâli, Musa, *Envaru's-Satia fi'l-Ecvibeti ani'l-İ'tirâdâti'l-Vârideti ale'l-Hulefâi'l-Erbaati*, Sembol yay, İstanbul, 2009, s. 102.

⁶¹ Neseî, Ebu Mu'in Maymun b. Muhammed, *Tebsiretü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, (Thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün) DİBY. Ankara, 2003. II, 436-437.; Bkz. Radî, a.g.e, s.292. (142. Hutbe)

tından çok yıllar sonra ortaya atılmıştır.⁶² Hz. Ali, Hz. Osman'ın vefatından sonra Hz. Ömer'in seçmiş olduğu şûra üyelerinden dört kişi arasında bulunuyordu.⁶³ Hz. Osman'ın şehadetinden sonra bazıları kendisinin yanına gelip "uzat elini, bey'ât edelim" dediler.⁶⁴ Hz. Ali ise hilafet konusunda acele etmemelerini, diğer Müslümanların da görüşlerinin alınması gerektiğini söylemişti.⁶⁵

Hz. Ali'nin diğer Müslümanların görüşlerinin alınmasının gerekçesinden bahsetmesinin amacı Ensar ve Muhacir'in kendisine bey'ât etmesini sağlamak idi. Hz. Osman şehit edildikten sonra insanlar acele bir şekilde Hz. Ali'ye bey'ât ettiler. Hz. Ali ilk olarak Bedir Ehli'nin bey'ât etmesini istedi ve Hz. Talha, Zübeyr ve Sâ'd'ın nerede olduklarını sordu. Onlar, Hz. Ali'ye yönelerek bey'ât ettiler, daha sonraları Ensar ve Muhacirun da bey'ât ettiler. Ardından diğer insanlar bey'ât ettiler.⁶⁶ Daha sonraları Talha ve Zübeyr bey'âtten çekilmişlerdi. Hz. Ali bu iki şahsı bey'âtlerinden döndüklerinden dolayı tenkit etmişti.⁶⁷ O, bu iki şahsa yönelik olarak "Onlar bana bey'ât ettiler fakat bey'âtlerin gereklerini yerine getirmediler" şeklinde sitemde bulunmuştur.⁶⁸ Ona göre halife-ye bey'ât edenlerin bey'âtten dönmeleri caiz değildir. O'nun böyle- si bir hüküm vermesinde şu âyet-i kerîme etkili olmuştur:

إِنَّ الدِّينَ يُبَاعُونَكَ إِنَّمَا يُبَاعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ تَكَثَّ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَتِهِ أَجْرًا عَظِيمًا

"Gerçekten sana bey'ât edenler, ancak Allah'a bey'ât etmişlerdir. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim bey'âtını bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah ona büyük ecir verecektir."⁶⁹

⁶² Akbulut, a.g.e, s. 83.

⁶³ İbn Esir, İzzuddîn, Ebu'l-Hasan, Ali b. Ebi'l-Kerîm, *el- Kâmil fi't-Tarih*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1979, III, 190.

⁶⁴ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-Ümemei ve'l- Mulûk*, Revâi'u't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut, tsz, IV, 427.

⁶⁵ Akbulut, a.g.e, s. 171.

⁶⁶ İbn-i Abdi Rabbihi, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el- Endulusî, *Kitabu'l-İkdu'l-Ferîd*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, tsz, IV, 286.

⁶⁷ Radi, Şerif, a.g.e, s. 63. (8. Hutbe)

⁶⁸ Celâlî, *Kesâid*, s. 460.

⁶⁹ Fetih, 48/10.

Onun bey'âtle halife olanlara itaat edilmesinin gerekliliği hususunda Hz. Osman'ın şehit edildikten sonra meydana gelen olaylardan kendilerini uzak tutup olaylara karışmayan sahabelere söylemiş olduğu sözleri de delalet etmektedir.

Kendisine bey'ât etmeyen Sâ'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer ve Muğire b. Şu'be, Hz. Osman'ın öldürülmesinde hakkın hangi tarafta olduğunu bilmediklerinden tarafsız kaldıklarını açıklamışlardı. Hz. Ali bu sahabeleri şöyle azarlamıştı: "Osman'ın, dinlemek ve itaat etmek üzere bey'ât ettiğiniz bir imam olduğunu bilmiyor muydunuz? Eğer o iyi idiyse niçin ona yardım etmediniz? Şâyet kötü idiyse nasıl oldu da onunla savaşmadınız? Eğer Osman yaptığında isabetli idiyse ona zulmettiniz. Çünkü imamınıza yardımda bulunmadınız. Eğer kötü idiyse yine zulmettiniz. Çünkü onu engelleyerek ona yardım etmediniz."⁷⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali, Hz. Abbas, Fazl b. Abbas, Kusem b. Abbas, Usame b. Zeyd, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Salih veya Şukran O'nun techizi ile meşgul olurken, Sakîfe'de Hz. Ebubekir'e bey'ât işinin tamamlandığını öğrenen Haşimoğulları, "biz, Muhammed'e daha yakinken Müslümanlar böyle bir şey yapmazlar" demişlerse de Hz. Abbas, "Kâ'benin Rabbine and olsun ki bunu yaptılar bile" demişti. Daha sonra Fazl b. Abbas, Kureyş'in hilafeti hak etmediklerini; Hz. Ali'nin bu işe daha layık olduğunu söyler. Ayrıca Hz. Ali de Resulullah'ın hayatında da vefatında da ona en yakın kişi olduğunu söyler. Bunun üzerine, Ebu Ubeyde b. Cerrah Hz. Ali'ye: "Ey amcamın oğlu! Sen daha gençsin. Bunlar kavminin yaşlılarıdır. Senin onların kadar tecrüben yoktur. Ebubekir bu iş için senden daha kuvvetli ve bu işi daha iyi bilir. Onun için bu işi Ebubekir'e teslim et; çünkü sen yaşarsan ve ömrün kalırsa bu işe faziletin, ilmin ve anlayışın, soyun ve yakınlığından dolayı daha layıksın" der. Hz. Ali, ehl-i beyt oldukları için hilafet işinde daha müstehak olduğunu söyler ve bey'ât etmeden döner. Ebu Sufyan, Hz. Ali'ye gelerek kendisine bey'ât edeceklerini ve durumu kendi lehine çevireceğini söylese de Hz. Ali onu azarlar ve şöyle der: "Biz Ebubekir'i halifelğe layık

⁷⁰ Akbulut, a.g.e, s. 179.

bulduk” diyerek ilk olarak yakınları, Hz. Fatıma’nın vefatından sonra da kendisi bey’ât eder.⁷¹

Aslında Hz. Ali, hilafetin kendisinin hakkı olduğunu düşünüyordu. Aniden gelişen Hz. Ebubekir’e bey’ât, bu durumu başka şekilde sonuçlandırdı. Hz. Ali önsezisiyle Müslümanların birliğinin bozulacağını hissetmiş ve en hayırlı şeyin kendisinin de Hz. Ebubekir’e bey’ât etmesi şeklinde olduğunu bilmıştır. O, halifelik sevdalısı değildi. Hz. Osman’ın şehadetinden sonra insanlar kendisine bey’ât etmek istediklerinde şöyle demişti: “*Beni bırakın, başkasına gidin. Benim size vezîr olmam, emîr olmamdan daha hayırlıdır.*”⁷²

Hz. Ali, yönetici olmanın yükümlüklerinin ağır olduğunu hissetmişti. Bir gece de olsa bir kavmin yöneticisinin, onlardan sorumlu olacağını bir beytinde şöyle ifade eder:

وإذا وليت أمور قوم ليلة فاعلم بانك عنهم مسؤول⁷³

Bir gece bir kavmin işlerini yönetirsen

Şunu bil ki onlardan mesulsün sen

Böylece ümmetin işlerini yöneten yöneticilerin sorumluluk duygusuna sâhip olmasının gerektiğinin farkına varmasını öğütlemiştir. Ona göre halifeye farz olan Allah’ın emrini bildirmek, öğüt vermek, nasihat etmek için çabalamak, Peygamber’in sünnetini ihyâ etmek, haddi aşanlara had cezasını uygulamak ve pay sahiplerinin hakkını paylaştırmaktır.⁷⁴

Sonuç

Hz. Ali küçüklüğünden itibaren vahyin atmosferi altında yaşadı. Bundan dolayı Kur’ân’ın inişi sırasında âyetleri ezberledi, anlamadığı husûsları Resûlullah’a sorarak anlamaya çalıştı. Böylece Hangi âyetin nerede, kimin hakkında indiğini ve diğer tefsir usûlüyle ilgili tüm hususları biliyordu.

Büyük bir müfessir olduğundan tefsire yaklaşımı büyük önem arz etmektedir. O, tevhid (uluhiyet), nübüvvet, adalet ve meâd sayılan Kur’ân’ın dört temel konuyu âyetler müvacehesinde ve

⁷¹ Fığlalı, *İmam Ali*, s. 51-55.

⁷² İbn Esir, *a.g.e*, III, 191.; Radî, *a.g.e*, s. 209. (91. Hutbe)

⁷³ Celâlî, *Mekasid*, s. 569.

⁷⁴ Radî, *a.g.e*, s. 230. (104. Hutbe); Bkz. İbn Esir, *a.g.e*, III, 350.

aklî delillerle izah etmektedir. Ayrıca Şia'nın usûl-i din kabul ettikleri ve daha sonraları Ehl-i Sünnet te, bu konuyu kalamî bir mesele olarak tartıştıkları İmamet/hilafet konusuna da değinmektedir.

Kaynaklar

- Açikel, Yusuf, *Kur'an ve Hadisler Işığında Ehl-i Beyt*, Nobel Yayın Dağıtım, Ank., 2009.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- Beydâvî, Nasurud-din Ebu Sait Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru'l-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, Daru'l-Kutubu'l-ilmî, Beyrut, 1999.
- Beydâvî, *Muhtasar Beydâvi Tefsîri*, terc; Şadi EREN, Selsebil yay., İstanbul, 2011.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, Ebu Abdillâh, *Sahîhi'l-Buhârî*, Daru İbn-i Kesîr, Beyrut, 1987.
- Celâlî, (Gecit, Musa), *Mecmua'ti'l-Kesâid (Şerhu Divan-ı İmam Ali)*, Sembol yay. İstanbul, 2005.
- Celâlî, (Gecit, Musa), *Envaru's-Satia fi'l-Ecvibeti a'ni'l-İ'tirâdâti'l-Vârideti a'le'l-Hulefâi'l-Erbaati*, Sembol yay, İstanbul, 2009.
- Cisri, Huseyin, *Risale-i Hamidiyye, İdâretu't -Tibâati'l- el- Muniriyye*, Dimeşk, 1352.
- Fazlullah, Muhammed Hüseyin, *Tefsîrun min Vahyi'l-Kur'an*, Daru'l-Melak, Beyrut, 1998.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, TDVY, Ankara, 1998.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA, DİBY.*, Ankara, 2000.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Tahk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî, Beyrut, 2008.
- Gecit, M. Salih, *İslam Düşüncesinde Siyaset ve İmamet Tartışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.
- Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Fikret Kahraman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulut, Ahmet Gelişken, İbrahim Ural) 3. Baskı, DİB, Ankara, 2007.
- Heyet, (Abdurrahman e Nasurud-din Ebu Sait Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi , *Envaru'l-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, Daru'l-Kutubu'l-

- İlmi, Beyrut, 1999.
- Heyet, *Mu'cemu'l-Vasit*, (İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyâd, Hamîd Abdulkadir, Muhammed Ali en- Neccâr), el-Mektebetu'l-İslamiyye, Kahire, trsz.
- İbn Abdi Rabbihi, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el- Endulusî , *Kitabu'l- İkdu'l-Ferîd*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, trsz.
- İbn Ebi Hadîd, *Şerhu Nehci'l- Belâğa*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1987.
- İbn Ebi Hadîd, *es-Sevâiku'l-Muhriketu fi Reddi 'ala Ehl-i Bideî' ve'z- Zendekeati*, Mektebeti'l-Kahire, Kahire, trz.
- İbn Esir, İzzuddîn, Ebu'l-Hasan, Ali b. Ebi'l-Kerîm, *el- Kâmil fi't-Tarih*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1979.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Haldûn, *Mukaddime*, Daru'l-Ğaddî'l-Cedîd, Kahire, 2007.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah, *Müsned-i Ahmet b. Hanbel*, Müessesetü'l-Kurtuba, Kahire, trsz.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, Neşru Edebi'l-Havza, Kum, 1984.
- Îcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf*, (Şerhu'l-Mevâkıf İçinde), Tahk. M. Bedreddin el-Halebî, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1907.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım el- Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb, Hüseyin b. Muhammed, *el- Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kahraman li'T abati ve-n Neşri vet- Tevzii, İstanbul, 1986.
- Keskin, Halife, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan Yay., İstanbul, 2000.
- Mâverdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hubeyb, *en-Nuket ve'l Uyyûn*, Daru'l Kutubi'l İlmiye, Beyrut, trsz.
- Nesefî, Ebi Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmûd, *Mudriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Daru İbni Kesîr, Beyrut, 2008.
- Nesefî, Ebu Mu'in Maymun b. Muhammed, *Tebisiretü'l-Edile fi Usûli'd- Dîn*, (Thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün) DİBY., Ankara, 2003.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr, Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay., 1994,
- Râdî, Şerif, *Nehcu'l-Belâğa*, İntişarat-i Likâ yay, Kum, 2004.
- Semerkindî, Şemsuddîn Muhammed b. Eşref, *el-Mu'tekad li İ'tikâdi Ehlil-İslâm*, Tahk. İsmail Yürük-İsmail Şık, Araştırma Yay., Ankara, 2011.

- Sübhânî, Âyetullâh Cafer, *Ana Hatlarıyla Caferilik*, (çev: Cafer Bendiderya) Kevser yay. İstanbul, 2009.
- Sübhânî, Âyetullâh Cafer, Âyetullâh Ca'fer, *Muhâderât fi'l-Îlâhiyyât*, Telhis: Alî er-Rabbânî Gulpeyânî, Müessesetu'l-Îmâm es-Sâdık, Kum,1431.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethul Kadir el-Cami Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ved'Diraye*, Daru'l Vefâ', Beyrut, 1994.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Revâi'u't-Turasi'l-Ârabî, Beyrut, trsz.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kasım Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğeyamidi't-Tenzil ve Uyunu'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vîl*, Darul İhyai't Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1997.